

Петлевич Наталя

ХАРАКТЕРНІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРСОНАЛІЗМУ

У статті розглядається поняття «персоналізм» та характеристики його значення у сучасній філософії. Досліджуються історичні основи та розвиток ідей персоналізму, а також проводить аналіз провідних персоналістичних напрямів з врахуванням особливостей філософських концепцій їхніх основних представників. У дослідженні запропоновано розуміння «персоналізму» у вузькому та широкому значенні та виділено основні характеристики персоналістичної філософії.

Ключові слова: філософія XX ст., персоналізм, особистість.

Петлевич Н. Характерные особенности персонализма

В статье рассматривается понятие «персонализм» и характеристики его значения в современной философии. Исследуются исторические условия и процесс развития идей персонализма, а также производится анализ главных персоналистических направлений, учитывая особенности философских концепций их представителей. В исследовании сформулировано два понимания «персонализма»: в широком и узком значении, и выделено основные характеристики персоналистической философии.

Ключевые слова: философия XX в., персонализм, личность.

Petlevych N. Personalism: Main Characteristics

The subject of the article is the term «personalism» and the task is to make a research of the personalism in modern philosophy. The article deals with the historical origins and development of personalistic ideas. The author analyzes the main personalistic schools taking into consideration particularities of philosophical conceptions of their representatives. The definitions of personalism are made in wide and narrow senses. Besides there are developed the main characteristics of personalistic philosophy in the research.

Key words: philosophy of XX cent., personalism, person.

Однією з найбільш яскравих течій сучасної філософії, що ставить у центр свого пізнання людину як найвищу цінність, є персоналізм. Це філософське вчення виникає наприкінці XIX – початку XX століття і самостійно розвивається у різних країнах світу як своєрідна відповідь на запит людського духу про сенс життя і пустотність людини, про свободу і творчість та рабство й механізацію в її житті, і зрештою: бути особистості чи ні?

Як зазначав основоположник французького персоналізму Е. Муньє, основною проблемою суспільства стало те, що у більшості людей пригнічено можливість або навіть намір бути особистістю. Людина забула про смисл власного існування, вона постала не творцем, а уярмленим панівною ідеологією, інерцією та автоматизмами життя користувачем. «Зрозуміти світ з кожним днем стає все важче й важче, зате значно полегшується користування ним,» – писав Е. Муньє [23, 37]. У житті суспільства переважали економічні та політичні мегапроцеси і мегаструктури, віддалені від конкретної особи [38, 7]; економічна криза капіталізму, політична криза й революції породили у колективній свідомості відчуття нестабільності, екзистенційної невизначеності і водночас на противагу відродили прагнення пошуку основ людини.

Панівні ідеології XX століття, колективізм та індивідуалізм, потребували альтернативи [9, 357-360]. В першому людина розчинялась, а в другому відокремлювалась від усього – і в обох – втрачала себе. Індивідуалізм та колективізм постають протилежностями, двома полярностями історичного розвитку: один передбачає пріоритетність особи, заперечуючи цінність загально-колективного, інший навпаки. Альтернативу пропонує персоналізм: замість егоїстичного індивідуалізму і безособового колективізму він передбачає і розвиток особистості – вільної духовної сутності, що поєднує унікально індивідуальне та загальнолюдське універсальне, – і розвиток спільноти, бо «Я» можливе лише через «Ми».

Як зазначає філософ К. Вальверде, і колективізм, і індивідуалізм були «відповідями на ситуацію розчарованості і невпевненості, якої зазнала людина», але так і не змогли утвердити «істинно людське життя» [9, 360] і перебороти екзистенційний вакуум. І у цьому вакуумі персоналізм закликає до пробудження та реалізації особистості – «живої активності самотворчості, комунікації і єднання з іншими особистостями» [22, 462],

стверджує ні з чим не зрівняну її цінність, необхідність дієвого духовного відродження.

Поняття «персоналізм» вживається і до ХХ століття, але саме в минулому столітті персоналістичний рух набирає сил та оформляється у «розвинуту філософську течією і стає однією із парадигм філософії людини» [27, 223]. Хоча самі персоналісти дають інше визначення цьому напрямку.

Вперше термін «персоналізм» вживає Ф. Шлейєрмахер у 1799 р. у «Промові про релігію до освічених людей, які її зневажають» [24, 414], використовуючи його у релігійному контексті як описовий термін теїзму для відмежування останнього від пантеїзму, але так і не розвиваючи його самостійного філософського значення. Виходячи з християнських богословських традицій персоналізм позначає «ідею про особистісного Бога» [21, 49]. Згодом цей термін застосовують й інші філософи, але рідко. У США вперше – А. Олкотт у своєму есе 1863 р., визначаючи «персоналізм» як «доктрину, за якою вищою реальністю світу є Божественна Особа, що підтримує Всесвіт триваючим актом творчої волі» [39, 270]. У 1903 р. цей термін входить у філософську лексику Франції завдяки твору Ш. Ренув'є «Персоналізм», що запропонував кантіанський неокритичний підхід до етики з наголошенням на індивідуальну волю кожної людської сутності. Широкий вжиток поняття «персоналізм» у російській філософії запроваджує Н. А. Бердяєв, зокрема у працях «Персоналізм і марксизм», 1935 р., «Про рабство і свободу людини. Досвід персоналістичної філософії», 1939 р., розвиваючи ідею морально перетворювальної творчості, як шляху становлення вільної особистості.

У 1922 році в журналі «Персоналіст» американський мислитель Е. Брайтмен публікує статтю «Вжиток слова «Персоналізм», у якій зазначає, що цей термін в англійській філософській традиції, на відміну від німецької, де вживається як теїстичне поняття, досить молодий і тільки здійснює своє становлення [30, 254].

На таких основах персоналізм розпочинає свій розвиток у ХХ ст., у якому можна виділити його три основні історичні напрями: американський, французький та російський, – хоча на сьогодні персоналізм поширений і в інших країнах світу. Кожен з них має свої ознаки, та спільним, що їх безумовно об'єднує, виступає «особистість», – вільна, творча, духовна сутність та абсолютна цінність.

Засновником американського напрямку визнають професора філософії Бостонського університету Б. Боуна². Б. Боун ввів персоналізм як розроблену онтологічну, гносеологічну систему в американську філософську та теологічну науку [40] завдяки своїй книзі «Персоналізм», виданій у 1908 році. Він об'єднав навколо себе однодумців-учнів, які продовжили надалі розвиток школи, серед них: Е. Брайтмен, А. Кнудсон, Ф. Макконел, Дж. Коу, а згодом В. Муелдер, П. Берточчі, психолог В. Алпорт та інші.

Окрім вищезгаданої бостонської школи розвивається і каліфорнійська під проводом учня Б. Боуна Р. Флюелінга, який розпочав у 1920 р. видавництво журналу «Персоналіст: журнал філософії, теології та літератури», що видавався аж до 1979 року і став своєрідним форумом для усіх мислителів-прихильників персоналістичних ідей.

У 1985 р. естафету журналу «Персоналіст» перейняв журнал «Персоналістичний форум», заснований Т. Буфордом, а у 2006 р. журнал «Плюраліст», організований групою дослідників з університету Південного Іллінойсу, який об'єднав два періодичні наукові видання: «Персоналістичний форум» і «Філософський форум». Останній був заснований у 1943 р. групою філософів з Бостонського університету, серед яких Е. Брайтмен, і первісно присвячувався проблемам особистості, хоча згодом став загальнофілософським журналом.

Як зазначає Т. Буфорд, американські представники особистісної філософії у своєму розумінні та використанні терміна «персоналізм» були послідовниками або Б. Боуна, або Дж. Хауїсона, або Дж. Ройса [31]. Серед інших мислителів цієї течії: М. Калкінс, Дж. МакТагарт, Дж. Гаркнес, У. Хоккінга, Л. де Вольфа, П. Берточчі, М. Лютера Кінга, К. Роба, Т. Буфорда, Дж. Левлі, Дж. Лехса, Дж. Хоуї, Е. Кogaка, Р. Окзье, Дж. Кросбі та інші.

Навчаючись в Європі Б. Боун під впливом кантіанства відкриває цінність особистості як відправної точки для філософських та теологічних досліджень. На зміну матеріалізму та сцієнтизму поступово приходять нова парадигма, ціннісною орієнтацією для якою виступає людина та її розвиток [31].

²Таку думку висловлюють Дж. Левлі, В. Муелдер, С. Донеллі, К. Шмісінг, Б. Гака. Хоча можна зустріти й інші думки, наприклад у дослідженні Я. О. Бенгтсона.

Б. Боун критикує природно-науковий матеріалізм та абсолютний ідеалізм. Персоналізм виступає саме плюралістичним ідеалізмом, що передбачає властиве для кожної особистості призначення, волю й історію, і описує реальність не як ізольоване атомістичне існування, а як взаємодію [35].

А. Кнудсон визначає персоналізм як форму ідеалізму, що рівнозначно визнає плюралістичний і моністичний аспекти існування й утверджує у свідомості цілісну з розвинутою самоідентичністю та вільно дієву особистість як ключ до природи реальності та вирішення фундаментальних філософських проблем [34, 87].

Для американських персоналістів тільки особистість є метафізично дійсною, навколишній світ постає суто феноменальним у той час, коли реальність особистості завжди духовна, хоча й неможлива без зовнішньої об'єктивації. Звідси властивий дуалізм між особистістю і світом, духовним і природним (стихійним) (теорія конфлікту Е. Брайтмена). Констатуючи конфлікт, персоналісти стверджують і його наявність всередині самої людини, яка перебуває у становленні й пошуку єдності.

Загалом, американські персоналісти поєднують у своїх дослідженнях логіку, аксіологію, мораль, метафізику, кожна з яких розглядається через особистість. Адже, на їхню думку, існують лише особистості і те, що вони створюють, тому будь-яка реальність є, врешті-решт, особистісною.

Специфічною рисою цього напрямку є прагнення об'єднати протилежні типи філософського мислення – сциєнтистського та екзистенціально-антропологічного. Наука, на думку персоналістів, стверджує раціональність світу та всезагальність законів природи. Наукове знання здобувається і реалізується в світі феноменальному, але людина не може бути щасливою внаслідок задоволення лише матеріальних потреб, оскільки перевершує за своєю сутністю феноменальний світ. Особа не є ні лише матеріальною (тіло), ні лише нематеріальною (душа), а їхнім поєднанням, вона являє собою комплексний континуум внутрішнього досвіду (*inner experience, Erlebnis*) та зовнішнього проявлення, об'єктивації (*manifest or objectified form, Erfahrung*) [35].

Американський персоналізм тісно переплетений з теїстичним світоглядом. Саме на основі християнських цінностей формується визнання найвищої цінності особистості. Але персоналізму властива широта й глибина думки й розміркування, до-

слідженням, в якому відсутнє рабське слідування авторитетній позиції чи переконанню як релігійному, так і іншому [35]. Тому ця філософія не є повторенням теологічних постулатів, зокрема А. Кнудсон зазначає, що традиційні християнські погляди розходяться з персоналістичним ідеалізмом і це швидше вказує на необхідність перегляду формулювання християнських доктрин, аніж на потребу узгодити персоналістичну філософію з християнською вірою [34, 79-80].

Американський персоналізм також характеризує розвинута філософія моралі. Моральні категорії розглядаються як епістемологічно та онтологічно фундаментальні. Бостонською школою, зокрема, було розроблено систему моральних законів [35; 36, 124]:

1. Формальні закони: закон логіки (про послідовну волю особи); закон автономії (самостійно обрані особою ідеали є обов'язковими).

2. Аксіологічні закони: аксіологічний закон (про постійні цінності); закон наслідків (про необхідність розглядати й приймати передбачувані наслідки); закон найкращого можливого; закон специфікації (про необхідність розвивати й проявляти цінності у конкретній ситуації); закон найбільш змістовного завершення; закон ідеального контролю (про необхідність контролювати емпіричні цінності ідеальними законами).

3. Персоналістичні закони: закон індивідуальності; закон альтруїзму; закон ідеалу особистості (про необхідність докласти зусилля, щоб усі дії були натхненні ідеалом особистості).

4. Комунітарні закони: закон співпраці (усім особам слід в міру можливого співпрацювати з іншими особами у створенні та поділу спільних цінностей); закон соціальної відданості (усім особам слід якнайкраще дбати про інтереси спільноти і підпорядковувати особисті цілі соціальним); закон ідеалу спільноти (усім особам слід формувати та обирати свої ідеали (в гармонії з іншими законами) відповідно до тих, які є провідними для цілої спільноти/суспільства; та відповідально брати участь у спільнотах, щоб допомогти їм обирати та формувати їхні ідеали та вибори).

Ця система відображає головну ідею американського персоналізму — моральне самовдосконалення особи веде до суспільства гармонії особистостей. Як бачимо з системи персоналістичних законів, особистість покликана здійснювати й альтруїстич-

ну віддачу, й утверджувати і розвивати власну індивідуальність. Ці два, на перший погляд протилежні, акти об'єднуються ідеєю особистості, що забезпечує трансцендентування.

Цікавим є розуміння філософії американськими персоналістами. Як зазначає Ф. Кольєр у статті «Персоналізм: життєва філософія», філософія покликана допомогти нам розуміти і формувати життя [32, 35]. Таким чином вона постає невіддільною від життєвого досвіду людини, і можна сказати – способом життя, який ґрунтується на осмисленні та гуманізмі.

В історії свого розвитку у США персоналізм став найбільш впливовою філософською течією 1-ої половини ХХ ст.³ Саме ті 50 років були періодом розробки й акумуляції ідей персоналізму, щоб згодом вони знайшли своє прикладне значення у різних сферах суспільного розвитку і трансформувались у ціннісну систему, зорієнтовану на особистість. Як констатував редактор «Плюраліста» Р. Окзье, персоналізм так і не став суто академічним, перетворившись на прикладну (практичну) філософію [28].

На сьогодні американський персоналізм досліджували А. С. Богомолів, Л.А. Шершенко, Я. Бенгтсон, Ч. Бартнік, Б. Гака та інші.

Французький персоналізм також розвивається у першій половині ХХ ст. У 1903 р. Ш. Ренув'є друкує твір під назвою «Персоналізм», чим розпочинає французьку традицію згаданого терміновживання. Але персоналізм Ш. Ренув'є нерідко зазнавав критики в майбутньому, адже, враховуючи його основні ідеї (особа – найвища категорія і центр розуміння світу, що за своєю сутністю недалеко від індивідуалістичного розуміння і постає «непрístupною фортецею») філософська думка Франції до 1932 р. трактувала персоналізм як синонім «егоїзму» та «індивідуалізму». Зокрема, у словнику «Ларусс» 1923 р. персоналізм визначався як «негативна схильність і поведінка того, хто бере до уваги тільки себе» [19, 166-168].

Тому моментом народження класичного французького персоналізму вважають 1932 р., коли було видано перший номер журналу «Еспрі» (Дух) [14, 319; 25, 642], що став друкованим органом персоналістів. У його витоків стояли Е. Мунье, якого визнають основоположником французького персоналізму, Ж. Ізар, Д. де Ружмон. Також у розробці ідей персоналізму брали участь Ж. Лакруа, П.-Л. Ландсберг, М. Недонсель,

³ Таке визначення формують, наприклад, А. С. Богомолів, Б. Гака.

Г. Мадіньє, Ж. Марітен, П. Рікер та згодом П. Фрес, Ж.-М. Доменак, П.-Е. Тушар, П. Тібо, Е. Левінас та інші.

Також у 1939 р. Е. Муньє друкує праці «Персоналістична та суспільна революція» (1935 р.), «Маніфест персоналізму» (1936 р.), «Персоналізм і християнство» (1946 р.), «Персоналізм» (1949 р.) та інші, які формують фундамент персоналізму. Журнал «Еспрі» видається і до сьогодні, його редакторами зокрема були А. Бегуїн, Ж.-М. Доменак, П. Тібо, О. Монжен.

Французький персоналізм зосереджується на категорії особистості, що цілісно виявляється як духовна вільна творча істота, як соціальна істота, що взаємодіє з іншим/іншими, і як істота, що активно діє в об'єктивному природному середовищі. На відміну від поглядів Ш. Ренув'є, особистісне «Я» не пригнічується, а навпаки, відкривається завдяки природним і соціальним викликам, через їх переборення, що уможливорюється духовною природою особистості. Тобто особистість водночас є і дієюю, і перебуваючою, виходить назовні і є в собі, поєднує матеріальне і духовне⁴. Адже криза людини, яка зумовила народження персоналістичного руху, була перш за все кризою її духовної природи і відповідно дієвої творчої здатності: духовні цінності відійшли у забуття, а людина перетворилася на беззмістовний більш чи менш функціональний механізм, не здатний до творчості, а лишень до відтворення.

Як зазначає дослідник французького персоналізму І. С. Вдовіна, «метою персоналізму була мобілізація духовних ресурсів людства для переборення кризи, ...що може бути досягнуто поза межами політичної боротьби за допомогою філософії, культури, етики, релігії» [11, 13]. Основною проблемою, способи вирішення якої розробляє і реалізовує цей філософський рух, є «драма цивілізації», що за своєю сутністю стала антигуманною, і «драма людини», що втратила людяне. Таким чином, персоналізм виникає як відповідь інтелігенції Європи, зокрема Франції, на кризу культури й духовних цінностей, яка запропонувала свій варіант побудови гуманістичної цивілізації.

Е. Муньє критикує усі системи, що принижують чи обмежують людську гідність і не створюють можливості розвитку осо-

⁴ Е. Муньє у творі «Персоналістична й суспільна революція» [23, с. 94-95] формулює таке тлумачення «духовного»: існування шкали цінностей, на вершині якої цінності любові, сердечності, милосердя, та втілення цінностей в особистостях, призначенням яких є життя в цілісному суспільстві.

би. Так, у своїх творах філософ викриває проблеми капіталістичного матеріалізму, який звів людину до механістичного існування; ліберального індивідуалізму, що замкнув її в егоїзмі й відчуженості; умоглядного ідеалізму, що перетворився на її втечу у високі поняття від реалій життя. Також критики знає фашистський псевдоспіритуалізм, марксизм і комунізм. Персоналісти розглядають комунізм, незважаючи на його орієнтацію на колективні цінності та турботу про блага спільноти, філософією безособовості, в якій зникає індивідуальність, а така тенденція, як показала історія, призводить до антигуманізму і тоталітаризму. Це ж стосується й фашизму, який проголосив верховенство сили й держави націонал-соціалізму, запаливши ентузіазм і відданість людей, але позбавивши їх самостійного мислення й відповідно вільного вибору, підкоривши особистісний розвиток міфологізації влади. Марксизм для Е. Муньє споріднений із капіталізмом, оскільки опирається лише на матерію, позбавляючи людину її духовного виміру; марксизм є ніщо інше, як державний капіталізм, де монополістів замінила партія. І один, і інший режим виключає розвиток думки й свідомості індивіда.

Наступники Е. Муньє були менш критичними в оцінках конкретних систем, зосереджуючи увагу на проблемах, які безпосередньо постають перед особистістю та персоналістичною спільнотою. Проте персоналісти засуджували ідеологізоване мислення, оскільки воно за своєю природою ненаукове й прагне стати пропагандою, здобуваючи чітку форму лише тоді, коли виступає проти певної категорії людей, що інколи трансформується у виправдання приватних інтересів. Ж. Лакруа називає ідеологію «прихованою відмовою від формування свідомості, від усвідомлення» [19, 175] і визначає основну відмінність персоналізму від ідеології в тому, що він націлений на універсальне в людині і людстві, а не на часткове.

На відміну від американського, французький персоналізм менше зупиняється на метафізичних питаннях християнського характеру чи онтологічних системах, що описують реальність, зосереджуючись на соціальних проблемах. У ньому розвинуті концепції соціального розвитку, що охоплюють усі сфери життєдіяльності людини. Якщо американський персоналізм нерозривно пов'язаний із протестантськими світоглядними ідеями, що підкреслюється прагматичністю культурного середовища, в

якому він розвивається, то французький з самого початку претендує на нейтральність і відкритість. Так, пояснюючи духовність як втілену в житті особистості систему цінностей, основу яких складають цінності любові, сердечності, милосердя, Е. Мунье зазначає, що для деяких така система «пов'язана з існуванням трансцендентного Бога та християнськими цінностями, але це не означає, що вона в силу цієї обставини закрита для інших...» [23, 94-95]; Ж. Лакруа підтверджує слова Е. Мунье і стверджує, що «персоналістичне устремління не є з необхідністю християнським, воно може бути і в атеїста, і у віруючого; воно має значення для будь-якої людини, яка бажає сприяти благу всього людства» [11, 15].

Основоположні ідеї обидвох шкіл залишаються одними й тими ж, хоча й набувають різних відтінків у їх розвитку. В той час, коли американський напрям більше сконцентрований на особистісному розвитку, французький розвиває соціальну проблематику. Піднімаються питання економіки з віданням переваги плюралістичній моделі; політики і права з аналізом сучасного лібералізму і демократії; праці та творчості, яка є необхідною формою самореалізації людини і не обмежується класичною діяльністю у сфері мистецтва; релігії та віри, культури та системи виховання й освіти, які є особливо важливими для втілення персоналістичних цінностей.

Французькі персоналісти, як і американські, вважають вищим призначенням людини розширення спілкування (взаємодії) свідомостей, досягнення взаєморозуміння та побудову персоналістичної спільноти. Адже будь-яке існування є співіснуванням, а особистість відкрита світові та іншим і формується у процесі комунікації з «Іншими» як фундаментального відношення. Інтерсуб'єктивність – взаємодія суб'єктів – характерна й необхідна властивість людини [40].

Персоналістична спільнота передбачає розвиток і самореалізацію в повноті кожної особистості та співпричетність і взаємність цілісності спільноти, що є результатом її особливого самоздійснення. Основу для цілісності складають універсальні загальнолюдські цінності, що водночас і об'єднують, і дають можливість індивідуальної самоідентифікації та росту. Передумови розвитку такого суспільства закладає персоналістично орієнтоване право, що й залишається незмінним, але таким, що розвивається, гарантом впродовж історії.

Щодо розуміння філософії, то французька школа має такі ж погляди, як і американська, в якій філософія постає способом життя. Ж. Лакруа зазначає: «Неможливо спочатку жити, а потім філософствувати, оскільки істинно жити означає філософствувати, а істинно філософствувати означає жити» [18, 119]. Таким чином, філософія об'єднує теорію та практику. Персоналістична філософія має виховну функцію, несе «цивілізаторське завдання» і, по суті, є «педагогікою суспільного життя, пов'язаною з пробудженням особистості» [11, 14] від всезагальної байдужості.

На думку персоналістів, філософський напрям, який вони представляють, не формує усталеної закритої системи, «швидше з недовірою ставиться до будь-яких систематизацій, бо вони завжди несуть в собі загрозу для особистості» [19, 189]. В цьому контексті персоналізм виступає не філософською системою, а філософською матрицею [11, 16; 19, 272], так званою «орієнтацією» на цінність особистості, як вільної, духовної, творчої сутності, «глобальною «інтенцією» всього людства і людської цивілізації в цілому» [19, 189-191], в якій утверджується дієвий примат духовних цінностей. Тому за визначенням представників цієї течії, персоналізм не формує окремої філософської школи ХІХ-ХХ ст., а є поверненням до цінності особистості, що ґрунтується на духовній природі людини, є так званим «загальнонозначимим паролем, загальною назвою, що підходить для різних вчень» [19, 191], що орієнтуються на особистість. Тому персоналісти стверджують існування різних філософських концепцій, що мають персоналістичну орієнтацію.

Окрім Франції, персоналістичний рух розповсюджується по всій Європі. Серед його представників: Ж. Ксіро, Іспанія; А. Розміні, Л. Парейсон, Італія; Я. Паточка, Чехія; Т. Мажовецькі, К. Войтила, Р. Ингарден, Б. Гака, Польща; Дж. Макмюррей, Дж. Б. Коутс, У. Кар, Великобританія; Р. Г. Лотце, В. Штерн, П. Тіллх, Німеччина; Дж. Сайферт, Р. Бутігліоне, Ліхтенштейн.

Традиції європейського персоналізму досліджували Р. Гі, Ж. Лакруа, Ж. Люроль, Я. Бенітсон, Ж. Леставель, І. Вдовіна, Н. Хамітов, С. Крилова, А. Стродс, Є. Дворецкая, О. Кузнецова.

Російський персоналізм представлений такими мислителями, як М. О. Бердяєв, Л. І. Шестов. Також до персоналістів зараховують О. О. Козлова, М. В. Бугаєва, П. Є. Астаф'єва, Л. М. Лопатіна, Є. О. Боброва, С. О. Алексєєва (Аскольдова), Л. П. Карсавіна, М. О. Лосського, М. М. Бахтіна та інших.

Впродовж XIX ст. у російській філософії відбувався розвиток ідей про людину, свободу індивідуального буття, досліджувалась проблематика взаємозв'язку суспільства й індивіда, приділялася увага потребі турботи про кожную особистість (М. О. Бакунін, В. Г. Белінський, М. К. Михайловський, Ф. Достоевський, П. І. Новгородцев). Формувалося бачення людини як найвищого ступеня природи. Все це заклало передумови формування особистісної філософії.

Але окрім діяльності російських мислителів, теоретичним джерелом цієї філософської течії в Росії виступає монадологія Г. В. Лейбніца, філософія І. Канта, а також погляди німецьких персоналістів Р. Г. Лотце та Г. Тейхмюллера.

О.О. Козлов був видавцем перших в Росії філософських журналів: «Філософський трьохмісячник» (Київ, 1885–87 рр.) і «Своє слово» (С-Пб., 1888–98 рр.). Редактором журналу «Вопросы философии и психологии» тривалий час був Л. М. Лопатін. Журнал проіснував з 1889 до 1918 рр. У ньому регулярно друкувалися статті самого Л. М. Лопатіна та його колег. Усі вони розробляли філософські концепції, які відносять до персоналізму, але кожна з них оформлялася зі своїми назвами: «панпсихізм» та «моністичний плюралізм» (О. О. Козлов), «панпсихізм» та «моністичний спірітуалізм» (Л. М. Лопатін), «панпсихізм» (С. О. Алексєєв (Аскольдов), «критичний індивідуалізм» (Є. О. Бобров), «інтуїтивізм» (М. О. Лоський) [12]. У праці «Досвід есхатологічної метафізики» М. О. Бердяєв визначав свою філософію як «філософію суб'єкта, філософію духу, філософію свободи, філософію дуалістично-плюралістичну, філософію творчо-динамічну, філософію персоналістичну і філософію есхатологічну» [5, 190].

На основі аналізу специфіки російського персоналізму можна виділити два основні його види: метафізичний та екзистенціальний. Перший представлений мислителями, основною метою яких була побудова універсальної ієрархічної моделі світу як впорядкованої множини одиничних субстанцій, що, володіючи внутрішньою творчою силою і абсолютною свободою, творять свою долю і особливим чином організують буття, породжують історію та культуру (О. О. Козлов, Л. М. Лопатін, П. Є. Астаф'єв, Є. О. Бобров, М. В. Бугаєв, М. О. Лоський). Представники цієї течії працювали над онтологічними та гносеологічними питаннями, розробляли категорії «буття», «простору», «часу», «пізнання».

Для другого характерна розвинута антропологічна та соціальна проблематика, і він сконцентрований на глибинному дослідженні сутності та проявів людини, її особистості, а також на обґрунтуванні унікальності її існування як найвищої цінності. Яскравими представниками цього напрямку є М. О. Бердяєв і Л. І. Шестов. Ці мислителі розвивають дослідження особистісного існування та його невід'ємних ознак: свободи, самоусвідомлення, духовно-морального вибору, творчості. М. О. Бердяєв розробляє концепцію боголюдини, що передбачає вихід за межі буденності та зародження особистісного буття, морально перетворюючу творчість, що відкриває свободу у духу.

Спільним із попередніми школами для російського персоналізму є критика тогочасних устроїв та філософських систем, що зводять людину чи до об'єкта-товару, чи до механізму, чи до абстрактної одиниці, не враховуючи її унікальної суб'єктивності та спорідненості з людством. Взагалі, суб'єктивність акцентується. У працях Л. І. Шестова вона абсолютизується, у М. О. Бердяєва абсолютизація має менш радикальний характер, він веде мову про суб'єктивність, але наповнену універсальним змістом [3, 490], адже універсальне міститься в індивідуальному, суб'єктивному «не як похідне від кількісного досвіду, а як первісна якість. Універсальне знаходиться... в особистості екзистенційного плану» [3, 456]. Суб'єктивність втрачається в об'єктивації: суб'єкт ототожнює себе з об'єктивним і вичерпується у своєму змісті; але й суб'єктивність може замкнутись у собі і потрапити в полон егоїзму. Тому людина за своєю духовною природою потребує і зверненості всередину власного «Я», розкриття духовного світу, і творчої активності, в якій виходить до зовнішнього світу й людей. М. О. Бердяєв пише, що людина повинна виходити із суб'єктивності через трансценденцію, але не через об'єктивацію, яка розуміється як «викидання людини в детермінований світ», і протистоїть свободі й існуванню [3, 445]. Особистість існує не в плані об'єктивному, а в екзистенційному, лише в якому можливе трансцендентування – перехід до транссуб'єктивного, а не об'єктивного. На відміну від поглядів французьких персоналістів, М. О. Бердяєв не визнає можливості самореалізації людини у зовнішньому світі; для нього конфлікт між буденним і екзистенційним, матерією і духом є абсолютним, але, незважаючи на це, людина покликана відкривати і творити власну свободу і взагалі себе – ставати і бути особистістю.

Російська особистісна філософія також відрізняє персоналізм від індивідуалізму. Розвиток суб'єктивності не означає індивідуалістичної замкненості людини, особистість передбачає екзистенційний взаємозв'язок з іншими. Визначальна позиція персоналізму: «особистість і суспільство можна мислити тільки як щось єдине і нероздільне» [4, 219].

Такий підхід впливає і на гносеологічну проблематику. Основним «камнем спотикання» емпіризму та раціоналізму персоналісти визначають розірваність та відособленість між «Я» і світом, між суб'єктом і об'єктом. М. О. Лоський, наприклад, формує свою основну тезу: «все іманентне всьому». Світ є органічним цілим і окрема людина не являє собою відділену замкнену в собі частку, вона внутрішньо пов'язана з цілим світом. Існує так зване єдиносущє між суб'єктом, який пізнає, і усіма елементами світу, внаслідок якого «будь-який елемент зовнішнього світу існує не тільки в собі і для себе, але й для іншого, яким є індивід. Це первісне трансцендентування індивіда за власні межі, яке пов'язує його з цілим світом, є не свідомістю, а чимось більш первісним і більш онтологічним, ніж свідомість... і може бути названо передсвідомістю» [20, 534].

Персоналісти-екзистенціалісти також на противагу абстрактному суб'єкту, що раціоналізує світ, пропонують конкретну існуючу людину, яка відчуває, переживає, страждає, вболіває і тому подібне, іншими словами перебуває в надрах буття. Пізнання пов'язане з особистим розумом, волею і активністю людини, воно реалізується лише у цілісності її буття. Л. І. Шестов взагалі вважає, що новим виміром мислення, який відкриває можливість такого пізнання у цілісності, є віра, адже саме вона – джерело екзистенціальної філософії, філософії «*de profundis*». Проте існує начало вище за розум і віру, в якому вони збігаються – це особистість [27, 229].

Філософія взагалі, на їхній погляд, не може не бути особистісною і передбачає глибинні особистісні перетворення, вона починається з розмислів над власною долею і є невіддільною від життєвого досвіду.

Російський персоналізм має релігійний характер і тягнє до богословської проблематики. Бог постає як найдосконаліша «Особистість», «Вища Субстанція» і мета, до якої прямують усі інші духовні субстанції. М. О. Бердяєв зазначає, що проблема людини у всій глибині ставиться лише в релігійній свідомості

[2, 55], але в цьому випадку присутня антиномія Бог-Природа, і концепції будуються у контексті питання, у співвідношенні з чим (Богом, вища субстанція, чи Природою, даність) можна повніше пізнати людину. М. О. Бердяєв стверджує, що таке пізнання можливе лише виходячи з вищого, того, що перевершує і є першоджерелом і метою.

Російський персоналізм досліджували Г. С. Рижкова, Ю. Ю. Федорова, Н. В. Хамітов, С. А. Крилова, Ю. Б. Меліх. Серед досліджень філософської творчості М. О. Бердяєва в контексті російської релігійної філософії та традиції Київської екзистенційної школи провідної ролі набули праці І. В. Бичка, С. Б. Кримського, В. В. Ляха, В. Г. Табачковського та інших.

В українській філософії персоналістичні ідеї також розвивалися. Частково вони наявні у працях Сковороди, П. Юркевича, серед філософів сучасної доби – О. Ю. Кульчицького, С. Б. Кримського, та розробляються в екзистенційній антропології [26, 476].

Історія персоналістичної думки сягає витоків філософії. У своїй книзі «Філософія персоналізму» А. Кнудсон описує його як одну з найдавніших і найбільш розповсюджених в історії розвитку людської думки ідею, що відображає певний підхід до фундаментальних питань філософії; персоналізм постає «органічно й структурно пов'язаним з духовною філософською думкою усіх часів і є зрілим плодом більш ніж двотисячно-річної інтелектуальної праці, вершиною піраміди, основу якої заклали Платон з Арістотелем» [34, 434]. Польський дослідник Б. Гака стверджує, що витoki персоналізму сягають Анаксагора.

Пізнання буття людини відбувалось впродовж усієї історії філософської думки людства, тому й персоналісти звертаються до праць Сократа, стоїків, Цицерона, Боеція, Св. Августина, Декарта, Лейбніца, Паскаля, Мальбранша, Руссо, Фіхте, Бергсона, Пегі, Прудона, Достоевського, Льва Толстого, Маркса, Монтеня, Ніцше, Лабертоньєра, Гільдебрандта фон Дітріха, К'єркегора, Гусерля, Ясперса та інших. Дуже багато персоналізм завдячує платонізму й кантіанству [35]. Він відкритий до діалогу з найрізноманітнішими вченнями. І цей діалог, за визначенням самих персоналістів, ґрунтується на вірі в єдність людей, відмові від насильства та орієнтації на цінності [10].

Персоналізм нараховує велику кількість представників, світоглядні системи яких деколи можуть протирічити одна од-

ній, хоча їх об'єднує спільна проблема життєдіяльності та світовідчуття людини в суспільстві, що перебуває в глибокій кризі, з центральною ідеєю особистості як духовної, вільної, творчої сутності. В той же час персоналістична проблематика присутня у філософії мислителів, що належать абсолютно до інших напрямів. Часто дослідники персоналізму та його представники дотримуються думки, що він не є монолітним вченням, а репрезентує різні варіанти гносеологічних, романтичних, етико-педагогічних, критичних ідей. І у деяких працях з історії філософії його не виділяють в окрему течію, а включають або до релігійної філософії [16; 25, 461], або екзистенціалізму⁵. Тому, на нашу думку, доцільно виділяти два тлумачення терміна «персоналізм»: у вузькому і широкому значенні. У вузькому – як філософський напрям, що розпочинає свій розвиток з другої половини XIX ст.⁶, основні школи якого було в загальному описано вище з їх спільним розумінням особистості як первинної онтологічної реальності та вищої духовної цінності.

У широкому значенні термін «персоналізм» можна тлумачити як ціннісну пресупозицію, що визначає найважливіші характеристики того чи іншого філософського вчення. В такому широкому значенні різні мислителі (Ж. Лакруа, Я. Бенгтсон та ін.) зазначають про персоналістичну орієнтацію різних філософських світоглядів і виділяють «персоналістичний ідеалізм (кантіанство, різновиди американського персоналізму), персоналістичний реалізм (Л. Лабертоньєр), персоналістичний екзистенціалізм (Г. Марсель, Е. Левінас, М. Бердяєв), персоналістичний індивідуалізм (Ш. Ренув'є) [19, с. 189-190], феноменологічний персоналізм (Макс Шеллер), діалогічний (Мартін Бубер) [29, 1]. Ю. М. Бохенський у праці «Сучасна європейська філософія» виділяє серед ознак сучасної філософії і персоналізм як скерований інтерес на особу людини [8, 48].

⁵ Хоча основну відмінність між екзистенціалізмом та персоналізмом сформулював ще Е. Муньє, про що зазначає у своїй «Історії філософії» Ф. Коплстон [17, 138], і вона полягає у тенденції екзистенціалістів описувати істинну екзистенцію в негативних термінах і у їх прагненні виключити себе з ментальності натовпу чи спільноти. Для персоналістів особистість та суспільство розглядаються як позитивні стандарти.

⁶ Хоча деякі дослідники, наприклад Я. Бенгтсон, вважають, що безпосередньо персоналістична думка розпочинається розвиватися ще у XVIII столітті.

Крім того, виходячи за межі філософії, Е. Брайтмен у статті «Завдання персоналізму» зазначає, що персоналізм торкається усіх сфер людського життя, визначає його орієнтири, і це відбувається завдяки його гуманістичним ідеям та визнанням цінності та здібностей особистості. В цьому контексті філософ описує персоналістичну психологію, що буде розглядати людину цілісно і вивчати не тільки фізичне тіло чи нижчі інстинкти, а й свідомість і той потенціал, який дозволяє людині розвиватись як істоті мислячій, творчій, вільній; персоналістичну логіку, що має уникати пасток спекулятивної філософії; епістемологію, що передбачає способи пізнання, які об'єднують і раціональне мислення, і розвиток інтуїції (миттєвого знання); аксіологію, що передбачає дієвість цінностей, а не лишень констатацію інтелектуальних формоутворень; також він піднімає питання діалогу філософії та науки.

Основи такого розуміння персоналізму формулює і Макс Шелер, говорячи про центральне місце та цінність особистості: «людина не є лише акцидентальною частиною буття, лише «однією із ...». Як особа вона не може перебувати на периферії дійсності. Її місце – у центрі. .., адже вона є тим буттям, в якому іноді зосереджуються і підносяться у височину всі сили світу» [13, 11].

У 1983 р. в одному есе, надрукованому в «Еспрі», в найкращих традиціях постмодернізму П. Рікер проголосив «смерть персоналізму і довге життя особистості» [37, 45]. Як він пізніше сам пояснив цю свою цитату, філософ таким чином продовжив справу французьких персоналістів наголошуючи саме на цінності особистості, а не на конкретній системі, що описує її буття, і може замкнутись сама на собі. Таким чином, широке тлумачення терміна є більш поширеним і відповідає саме персоналістичному формулюванню (за винятком американської школи).

Беручи до уваги праці персоналістів та їхніх дослідників, можна виділити такі спільні риси персоналістичної філософії:

- розуміння особистості як вихідної онтологічної ідеї та вищої цінності буття;
- визнання невіддільного взаємозв'язку особистості з іншими людьми; розроблення проблематики діалогу та взаємодії;
- ствердження єдності людства, опосередковане в особистісних взаємовідносинах;

- визнання поєднання в особистості духовного (сутнісного) й матеріального (біологічного, природного); розроблення проблематики трансценденції;

- реалізм, прагнення вийти за межі традиційної абстрактної теоретизації та активна філософія, що передбачає дієву внутрішню зміну та втілення на практиці персоналістичних цінностей;

- гуманізм та розроблення моральної проблематики.

Кожна з цих характеристик складає предмет подальших досліджень персоналізму.

Основний парадокс, який зустрічаємо в персоналістичній філософії: особистісне існування – власне людське і природне, але вимагає постійного завоювання. Тобто воно – реальність в потенціалі, яку людина покликана здобути. «Я починаю ставати особистістю тільки тоді, коли відчуваю внутрішнє устремління, а потім знаходжу принцип єднання, коли беру себе в руки і починаю діяти як Я. Я здійснюю себе тільки з того моменту, коли віддаюся цінностям, що ведуть мене до висот, які набагато перевершують мене самого» [23, 71].

Персоналізм розкриває світ особистості, в якому нема статки, це світ сповнений гуманістичної взаємодії, наповнений справжньою свободою «заради», а не «від». Він є живим закликом до трансформації життя, оновлення його змісту та повернення істинної величі Людини.

Література:

1. Американская философия / Под ред. Армена Т. Марсубяна, Дж. Райдера; пер. с англ. Л. Бугаевой [и др.]. – Москва: Идея-Пресс, 2008. – 576 с.

2. Бердяев Н. А. О назначении человека. – М.: Республика, 1993. – 383 с.

3. Бердяев Н. А. О рабстве и свободе человека. Опыт персоналистической философии // Опыт парадоксальной этики; Сост. и вступ. ст. В. Н. Калужного. – М.: ООО «Издательство АСТ»; Харьков: «Фолио», 2003. – 701 с.

4. Бердяев Н. А. Субъективизм и индивидуализм в общественной философии. Критический этюд о Н. К. Михайловском / Сост. и комментарии В. В. Сапова. – М.: Канон +, 1999. – 480 с.

5. Бердяев Н. А. Царство Духа и царство кесаря. – М.: Республика, 1995. – 383 с.

6. Богомолов А. С. Английская буржуазная философия XX века. – М.: Мысль, 1973. – 317 с.

7. Богомолов А.С. Англо-американская буржуазная философия эпохи империализма – М.: Мысль, 1964. – 421 с.
8. Бохенский Ю.М. Современная европейская философия. – М.: Научный мир, 2000. – 256 с.
9. Вальверде К. Философская антропология – М.: Христианская Россия, 2000. – 411 с.
10. Вдовина И. С. Жан Лакруа об истоках персонализма (по страницам книги: Ж. Лакруа. «Персонализм: Истоки. Основания. Актуальность». Париж, 1981). – История философии. – Вып. 10. – М.: ИФ РАН, 2003. – Режим доступа: <http://iph.gas.ru/page49694845.htm>.
11. Вдовина И. С. Французский персонализм (1932-1982): Учеб. пособие для филос. фак. ун-тов. – М.: Высш. шк., 1990. – 151 с.
12. Гребешев И. В. Опыт персоналистской философии истории: Н. Бердяев и Г. Федотов. Автореферат диссертации. – Режим доступа: <http://www.humanities.edu.ru/db/msg/63820>.
13. Досвід людської особи: Нариси з філософської антропології. – Львів: Свічадо, 2000. – 388 с.
14. Жюлия Дидье. Философский словарь: Пер. с франц. – М.: Междунар. отношения, 2000. – 544 с.
15. Зеньковский В. В. История русской философии. – М., «ЭКМО-Пресс», Х., «Фолио», 2001. – 896 с.
16. История Философии: Энциклопедия. А. Грицанов, Т. Румянцева, М. Можейко. – Режим доступа: <http://terme.ru/dictionary/181/symbol/%EF/>.
17. Коплстон Ф. История философии. XX век / Пер. с англ. П. А. Сафонов. – М.: ЗАО Центрполиграф, 2002. – 269 с.
18. Лакруа Ж. Персонализм: истоки – основания – актуальность // Лакруа Ж. Избранное: Персонализм. Пер. с фр. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2004. – С. 5-165.
19. Лакруа Ж. Персонализм как антиидеология // Лакруа Ж. Избранное: Персонализм. Пер. с фр. – М.: «Российская политическая энциклопедия» (РОССПЭН), 2004. – С. 166-289.
20. Лосский Н. О. Избранное. – М.: Правда, 1991 г. – 624 с.
21. Мелих Ю. Б. Персонализм Л. П. Карсавина и европейская философия. – М.: Прогресс-Традиция, 2003. – 272 с.
22. Мунье Э. Персонализм / Манифест персонализма: Пер. с фр. И. С. Вдовиной и В. М. Володина. – М.: Республика, 1999. – С. 459-538.
23. Мунье Э. Персоналистская и общностная революция / Манифест персонализма: Пер. с фр. И. С. Вдовиной и В. М. Володина. – М.: Республика, 1999. – С. 13-266.
24. Словарь философских терминов / Научная редакция профессора В. Г. Кузнецова. – М.: ИНФРА-М, 2004. – 731 с.
25. Философия: Энциклопедический словарь/ Под. ред. А. А. Ивина. – М.: Гардарики, 2004. – 1072 с.
26. Філософський енциклопедичний словник. Інститут філософії

ім. Г. С. Сковороди / Гол. редколегії – Шинкарук В. І. – К.: Абрис, 2002. – 744 с.

27. Хамітов Н. В., Гармаш Л. Н., Крилова С. А. Історія філософії. Проблема людини та її меж. – К.: Наукова думка, 2000. – 272 с.

28. Auhier, Randall. An Editorial Statement on the Transition Between Journals. – Режим доступу: <http://www.siu.edu/~tpf/>.

29. Bengtsson, Jan Olof. The Worldview of Personalism. Origins and Early Development. – Oxford: Oxford University Press, 2006. – 320 p.

30. Brightman, Edgar Sheffield. The Use Of The Word 'Personalism'// The Personalist. vol.3, reprint. – New York: Kraus Reprint Corporation, 1965 – P. 254-267.

31. Buford, Tomas. Personalism. – Режим доступу: http://www.american-philosophy.org/events/documents/Buford_Personalism.pdf.

32. Collier, Frank Wilbur. Personalism: A Vital Philosophy// The Personalist, vol.1 reprint. – New York: Kraus Reprint Corporation, 1965. – P. 34-44.

33. Gacka, Bogumił. American personalism. – Lublin: Oficyna Wydawnicza „Czas», 1995. – 340 p.

34. Knudson Albert. The Philosophy of Personalism: A Study in the Metaphysics of Religion. – New York: Abingdon, 1927. – 438 p.

35. Lavelly, John. What is Personalism? / Personalist Forum, Vol 7, #2, 1991.: 1-33 – Режим доступу: <http://www.siu.edu/~tpf/>.

36. Muelder, Walter. Moral Law in Christian Social Ethics. – Richmond, Virginia: John Knox Press, 1966. – 189 p.

37. Ricoeur Paul. Approaching the Human Person // Ethics Perspectives, #1, 1999. – P. 45-54.

38. Rourke Thomas, Rourke Rosita A. Chazarreta. A Theory Of Personalism. – USA, Lanham, Maryland: Lexington Books, 2005. – 232 p.

39. Sahakian, William. Outline History of Philosophy. – New York: Barnes and Noble, 1968. – 366 p.

40. Schmieging, Kevin. A History of Personalism. – Режим доступу: http://www.acton.org/research/pubs/papers/history_personalism.html.